

КАЛЯРОНІМЫ ЗЯЛЁНЫ/GRÜN, СІНІ/BLAU ЯК КАМПАНЕНТЫ ГЕАГРАФІЧНЫХ НАЗВАЎ

А. А. Прыгодзіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. акадэміка Курчатава, 5
220045, г. Мінск, Беларусь, PryhodzichAA@bsu.by*

Аналізуюцца тапанімічныя і мікратапанімічныя назвы, у складзе якіх уваходзяць кампаненты зялёны і сіні. Прыводзяцца шматлікія прыклады ўжывання такіх адзінак у беларускай і нямецкай тапаніміцы, характарызуюцца структурна-граматычныя і лексіка-семантычныя асаблівасці такіх слоў, вызначаецца ступень распаўсюджанасці іх на еўрапейскім кантыненте.

Ключавыя словы: каляронімы зялёны і сіні; тапаніміка і мікратапаніміка; беларуская мова; нямецкая мова; структура тапанімічных адзінак; ступень распаўсюджанасці.

ЦВЕТОНИМЫ ЗЕЛЁНЫЙ / GRÜN, СИНИЙ / BLAU КАК КОМПОНЕНТЫ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Е. А. Пригодич

*Белорусский государственный университет, ул. академика Курчатова, 5
220045, г. Минск, Беларусь, PryhodzichAA@bsu.by*

Анализируются топонимические и микротопонимические названия, в состав которых входят компоненты *зелёный* и *синий*. Приводятся многочисленные примеры употребления таких единиц в белорусской и немецкой топонимике, характеризуются структурно-грамматические и лексико-семантические особенности таких слов, определяется степень распространения их на европейском континенте.

Ключевые слова: цветонимы зелёный и синий; топонимика и микротопонимика; белорусский язык; немецкий язык; структура топонимических единиц; степень распространения.

COLOR: GREEN / GRUEN, BLUE / BLAU AS COMPONENTS OF GEOGRAPHICAL NAMES BY

A. A. Pryhodzich

*Belarusian State University, Akademika Kurchatov str., 5
220045, Minsk, Belarus, PryhodzichAA@bsu.by*

Toponymic and microtoponymic names are analyzed, which include components green and blue. Numerous examples of the use of such units in Belarusian and German

toponymy are given, the structural, grammatical, lexico-semantic features of such words are characterized, and the degree of their distribution on the European continent is determined.

Keywords: color names green and blue; toponymy and microtoponymy; Belarusian language; German language; structure of toponymic units; degree of distribution.

Онімы захоўваюць звесткі пра прыродныя, геаграфічныя асаблівасці, склад насельніцтва тых ці іншых тэрыторый, з'яўляюцца своеасаблівай крыніцай інфармацыі пра мінулае. У сістэме такіх назваў адметнае месца займаюць тапонімы колеравай семантыкі, якія ўсведамляюцца як дакладная моўная праекцыя спецыфічнага нацыянальнага светабачання. У складзе беларускай і нямецкай тапаніміі фіксуюцца такія колеравыя кампаненты, як, напрыклад, *зялёны, сіні, белы, чорны, жоўты, красны, чырвоны*. «Тапонімы, якія або ўключаюць у свой склад каларыстычны кампанент, або ўнутраная форма якіх матываваная колеравымі лексемамі, валодаюць павышанай інфармацыйнай каштоўнасцю, паколькі змест такіх анамастычных адзінак дапаўняецца яшчэ і за кошт сэнсава-сімвалічнага багацця каляронімаў» [1, с. 30].

1. У беларускіх тапонімах кампанент *зялёны* сустракаецца ва ўсіх рэгіёнах. Параўн.: *Зялёны Бор* (Мінская вобл.), *Зялёная Даліна* (Гомельская вобл.), *Зялёная Паляна* (Гомельская вобл.), *Зялёная Слабада* (Магілёўская вобл.), *Зялёны Востраў* (Гомельская вобл.), *Зялёны Прудок* (Магілёўская вобл.), *Зялёная Рунь* (Гомельская вобл.), *Зялёны Луг* (Мінская вобл., г. Мінск.), *Зялёная Хвоя* (Гомельская вобл.), *Зялёная* (Брэсцкая вобл.), *Зелянец* (Брэсцкая, Гродзенская вобл.), *Зялёнае* (Магілёўская вобл.), *Зеляніца* (Брэсцкая вобл.), *Зеляневічы* (Брэсцкая вобл.), *Зялёнка* (Віцебская вобл.), *Зялёнкі* (Мінская вобл.), *Зялёнкавічы 1, Зялёнкавічы 2* (Магілёўская вобл.), *Зеленкаўшчына* (Магілёўская вобл.), *Зеляніха* (Мінская вобл.), *Зелянёўшчына* (Віцебская вобл.), *Зялёны Гай* (Гомельская вобл.), *Зялёны Курган* (Мінская вобл.), *Зялёны Дуб* (Гомельская вобл.), *Зялёны Клін* (Магілёўская вобл.), *Зялёны Краж* (Гомельская вобл.), *Зялёны Лужок* (Мінская вобл.), *Зялёны Мох* (Гомельская вобл.), *Зялёны Прудок* (Магілёўская вобл.), *Зялёны Сад* (Гомельская вобл.), *Зялёныя Лукі* (Гомельская вобл.), *Зялёнаўшчына* (Віцебская вобл.), *Зялёнае* (Мінская вобл.), *Зелянец* (Брэсцкая вобл.) і інш.

Некаторыя з гэтых назваў страціліся (*Зеляніха, Зялені*), асобныя ўвайшлі ў склад горада (напрыклад, мікрараён *Зялёны Луг* у сталіцы Беларусі).

Колералексема *зялёны* мае дастаткова шырокую агульнапрызнаную этымалагічную гісторыю: “*Зялёны*. Рус. *зеленый*, укр. *зелений*, польск. *zielony*, серб.-луж. *zeleny*, чэш., славац. *zelený*, славен. *zelèn*, серб.-харв. *zèlen*, балг. *зелѐн*, макед. *зелен*. Ст.-слав., ст.-рус., ст.-бел. *зелень*. Прасл.

zelenʹ адлюстроўвае суфіксальнае (з прыметнікавым суфіксам *-en-*) развіццё кораня **zel*, прадстаўленага ў *зелле, зелкі*. І.-е. корань мае від **gʹhel-*; у іншых і.-е. мовах розныя галосныя элементы (**gʹhlō*, як грэч. *χλωρός* 'жоўта-зялёны'; параўн. *χολέρα* 'халера'). Форма з *-e-* ў балт. словах са знач. 'зялянец': літ. *žėlti*, лат. *zēlt*. Параўн. літ. *žālias*, лат. *zal's*, ст.-прус. *saligan* 'зялёны', авест. *zaranya* 'золата', *zairi* 'жоўты', ст.-в.-ням. *gluoen* 'гарэць', ням. *glühen* 'блішчэць'. Таго ж кораня *залá, золата*. Фасмер, 2, 92; Шанскі, 2, 3, 84; БЕР, 1, 632; Скок, 3, 648; Голуб-Копечны, 435; Саднік-Айцэтмюлер, 336; Махэк₂, 714; Траўтман, 364–365; Покарны, 1, 429–430; Сураўцава, ЭИРЯ, 8, 151–152. Параўн. *жоўты, жоўкнуць*, дзе варыянты гэтага кораня" [2, с. 176].

Паводле агульных словаўтваральных крытэрыяў з кампантам зялёны намі зафіксаваны простыя і састаўныя онімы. Састаўныя тапонімы ўяўляюць сабой лексікалізаваныя словазлучэнні, у структуру якіх уваходзяць, як правіла, два кампаненты – назоўнік і прыметнік. Аналіз тапонімаў вылучанай групы сведчыць, што ў якасці атрыбутыўнага кампанента, які ў асноўным знаходзіцца у прэпазіцыі ў адносінах да субстантыва, выступаюць прыметнікі мужчынскага (*Зялёны Гай, Зялёны Курган, Зялёны Дуб, Зялёны Клін, Зялёны Краж, Зялёны Лужок, Зялёны Мох, Зялёны Прудок, Зялёны Сад*), жаночага роду (*Зялёная Даліна, Зялёная Паляна, Зялёная Слабада, Зялёная Хвоя*), а таксама множнага ліку (*Зялёныя Дубы, Зялёныя Лукі*).

У беларускай тапаніміі ў разглядаемых тапонімах функцыю апорнага кампанента звычайна выконвае субстантыў як у сінгулятыўнай (*Зялёны Дуб*), так і плюратыўнай форме (*Зялёныя Дубы, Зялёныя Ляды, Зялёныя Лукі*). У якасці субстантыўнага кампанента выступаюць апелятывы: *Луг, Лужок, Бор, Даліна, Дубрава, Паляна, Рунь, Слабада, Мох, Сад, Прудок, Клін, Лукі, Ляды і інш.* "Пры гэтым, нягледзячы на граматычна галоўную ролю субстантыўнага кампанента ў структуры словазлучэння, асноўную тапанімічную нагрузку выконвае атрыбутыўны кампанент" [1, с. 84]. Тапанімічную выдзяляльную функцыю выконваюць і лічбавыя абазначэнні, якія, па сутнасці, з'яўляюцца сінонімамі палярызацыйных атрыбутаў */стары – новы – самы новы/*. Напрыклад, *Зялёнкавічы 1, Зялёнкавічы 2*.

Вылучаныя тапонімы сустракаюцца ў сістэме паселішчаў (*Зялёны Дуб, Зялёная Даліна, Зялёная Паляна, Зялёны Востраў, Зялёная Хвоя, Зялёная, Зелянец, Зялёнае, Зеляніца*), гідронімаў (*Зялёнае, Зелянец, Зелянуха*), мікратапонімаў (*Зялёнаўка (поле), Зялёнка (сенажаць, лес), Зялёная Гара (гара, зарослая травой), Зялёная Дарожка (урочышча), Зялёны Лясок (невялікі астравок лесу сярод сенажаці), Зялёны Мост (частка вёскі)*) [1, с. 31].

Этымалагічныя даследаванні ўказваюць на старажытную сувязь калароніма grün з этымалагічным гняздом Gras [3, с. 69], параўн. ‘зялёны’ ў старажытнаверхнянемецкім gruoen, што азначае ‘расці’, ‘прарастаць’ або ‘квітнець’.

У нямецкамоўных краінах намі зафіксаваны назвы: *Grünberg* (Hessen) *Grünhain-Beierfeld* (Sachsen), *Grünsfeld* (Baden-Württemberg), *Grünstadt* (Rheinland-Pfalz), *Grünberg* (Chur), *Grünberg* (St. Gallen), *Grüebärg* (Zihlschlacht-Sitterdorf), *Grüenwis* (Untereggen), *Grienacher* (Tecknau), *Grien* (Niederdorf), *Grünbirbaumacher* (Schleinikon), *Grüningen* (Grüningen), *Grüenmatt* (Rümlingen), *Grüenwis* (Untereggen), *Grienacher* (Tecknau), *Grünbirbaumacher* (Schleinikon), *Grienagger* (Roggenburg), *Grienaker* (Tecknau), *Grünbirbaumacher* (Schleinikon), *Grienagger* (Roggenburg), *Grienaker* (Tecknau), *Nieder Grün* (Eptingen), *Ober-Grün* (Eptingen), *Grien Ritz* (Pomatt), *Grün Tal* (Erstfeld), *Gruen Eggen* (Muotathal), *Unter Grün Acker* (Diepflingen), *Grün Gruben Weeg* (Waldenburg), *Grünbirbaumacher* (Schleinikon), *Grüenwis* (Untereggen), *Im Grienacker* (Bättwil), *Grünberg* (Chur) і інш.

Даследуемыя тапонімы, як і ў беларускай тапаніміцы, сустракаюцца ў сістэме паселішчаў (*Grünberg Grüebärg*, *Grün*, *Grüenquartier*, *Grüenwis*, *Grüningen*), гідронімаў (*der Grüne See*), мікратапонімаў (*Nieder Grün*, *Ober-Grün*, *Grün Tal*, *Gruen Eggen*, *unter Grün Acker*, *Grien Ritz*, *Grün Gruben Weeg*, *Gründli*, *Grien Grienaker*, *Uf Grüene*, *Park im Grünen/Grün*, *Im Grienacker* і інш.

Сярод зафіксаваных найменняў сустракаюцца простыя: *Grün*, *Gruen*, *Grüningen*, *Gründli*, *Grien*, складаныя: *Grünberg*, *Grünacker*, *Grüenmatt*, *Grünsfeld*, *Grüenquartier*, *Grünbirbaumacher*, *Grüenwis* і інш.).

Адметны і характэрны пласт даследуемых найменняў складаюць састаўныя назвы, якія ўяўляюць сабой лексікалізаваныя словазлучэнні: *Nieder Grün*, *Ober-Grün*, *Grien Ritz*, *Grün Tal*, *Grün Hüelmattlin*, *Gruen Eggen*, *Grüe Wald*, *Grün Gruben Weeg*.

Намі зафіксаваны таксама найменні ў форме прыназоўнікава-іменных канструкцый: *unter Grün Acker*, *Uf Grüene*, *im Grünen / Grün*, *Park im Grünen / Grün*, *Im Grienacker*. Прыназоўнікавыя канструкцыі, або так званыя арыентуючыя назвы, узніклі на базе лакальных арыенціраў-мікратапонімаў. Характэрнай асаблівасцю такіх тапонімаў-арыенціраў з’яўляецца канкрэтная намінацыянасць.

Бінарныя атрыбутыўныя кампаненты *Nieder – Ober*, *Nidere – Obren* і, якія займаюць прэпазіцыйнае становішча, выконваюць дыферэнцыйную функцыю і ўтвараюць антанімічныя пары: *Nieder Grün*, *Ober – Grün*, *Nidere Grienmatt – Obren Grüenmatt*.

На сусветна-геаграфічнай карце таксама можна знайсці прыклады выкарыстання каляроніма *зялёны*. Параўн.: *Greenock* (горад у Шатландыі), *Greenland* (вялікі востраў у Арктыцы, назва якога, нягледзячы на тое, што ён пакрыты льдом, мае зялёнае значэнне ў некаторых частках), *Green River* (назва многіх рэк у Злучаных Штатах), *Greenwich* (раён у Лондане, вядомы сваім паркам), *Greenwood*, *Greenville* (назва многіх гарадоў ЗША), *Зялёны Мыс* (Сенегал), *Гронінген* (Нідэрланды), *Зялёная, Зялёнка*, (рэкі Расіі) і інш.

Сіні ‘колер, сярэдні паміж блакітным і фіялетавым’ (ТСБМ, Ласт., Некр. і Байк., Бяльк., Стан., Сл. ПЗБ, ТС), ‘цёмны’ (Ян.): *сіня хмара* (ТС), ‘бесталковы’ (шчуч., Сл. ПЗБ), сюды ж *сіні камень* ‘купарвас’ (Байк. і Некр., Бяльк.), *сіні лён* ‘нямочаны лён’ (астрав., Сл. ПЗБ). Укр. *синий*, рус. *синий*, ст.-рус. *синь*, рус.-ц.-слав. *синь* ‘сіні колер’, польск. *sinu*, чэш., славац. *sinu*, харв. *sinj* серб. *сињи* ‘шэраваты, сіні’, славен. *Sinji* ‘шэры, шэраваты, сіняваты’, балг., макед. *син*. Махэк (543) прасл. форму ўзнаўляе як **sinь*, але заўважае, што заканчэнне *n-jь* не мае аналогіі ў назвах колераў. Прасл. **sinь*, **sinьjь*. Роднаснае *сіять* і *сівы*, гл. (Фасмер, 3, 624; Скок, 3, 239–249; Брукнер, 492; Сной, 568) “... [4, с. 85–86].

У беларускіх тапонімах колер *сіні* матывуе значную колькасць тапанімічных найменняў: *Сінін* (Пінскі раён), *Сінінкі* (Пухавіцкі раён), *Сінічанка* (Крупскі раён), *Сінск* (Лоеўскі раён), *Сінск* (Расонскі раён), *Сінькі* (Смаргонскі раён), *Сінькі* (Бераставіцкі раён), *Сінькаў* (Лельчыцкі раён), *Сінінічына* (Магілёўскі раён), *Сінча* (Пухавіцкі раён), *Сінцы* (Хойніцкі раён), *Сінявічы* (Мастоўскі раён), *Сінявічы* (Гродзенскі раён), *Сінявічы* (Дзятлаўскі раён), *Сіняўшчына* (Іўеўскі раён), *Сінюга* (Магілёўскі раён), *Сіняцеўка* (Шчучынскі раён), *Сіняло* (Мінскі раён), *Сіняўка* (Клецкі раён), *Сіні Востраў* (Веткаўскі раён), *Сіняя Гара* (Валожынскі раён), *Сінія Горы* (Смалявіцкі раён), *Сіняе Мора* (Рагачоўскі раён), *Сіняўская Слабада* (Карэліцкі раён), *Сінябрухі* (Беразнякі) (Гарадоцкі раён), *Сінькі* (Смаргонскі раён), *Сінькі* (Бераставіцкі раён), *Сіні Камень* (Гродзенскі раён), *Сіні Ручай* (Мядзельскі раён), *Сіні Ручай* (Астравецкі раён); гідронімы: *Сіняя*, *Сіняўка*, *Сіневіца*, *Сінеў*, *Сінец*, *Сінічанка*, *Сіньша*, *Сінюга*, *Сіні Калодзеж* (Блакітная крыніца, *Сіні Ключ*) і інш.. Многія з названых назваў паселішчаў зніклі. Напрыклад, *Сінькаў* (Лельчыцкі раён), *Сінцы* (Хойніцкі раён), *Сіні Востраў* (Веткаўскі раён), *Сіняе Мора* (Рагачоўскі раён), *Сінябрухі* (Беразнякі) (Гарадоцкі раён), *Сінякі* (Гарадоцкі раён), *Сіні Камень* (Гродзенскі раён), *Сіні Ручай* (Мядзельскі раён).

Сярод даследуемых найменняў сустракаюцца простыя адзінкі: *Сіневіца*, *Сінеў*, *Сінец*. Зафіксавана адзінкавая складаная назва: *Сінябрухі*.

Найбольшую групу складаюць састаўныя назвы: *Сіні Камень*, *Сіні Ручай*, *Сіняе Мора*, *Сіняя Гара*, *Сіні Востраў*, *Сінія Горы*, *Сіняўская Слабада* і г.д.

У нямецкамоўнай тапаніміі кампанент сіняга колеру фіксуецца нячаста: *Blau-Eselmühle* (Base), *Blausee-Mithol* (Kandergrund), *Blaustein* (Baden-Württemberg), *Blaubeuren* (Baden-Württemberg), *Blaubach* (Rheinland-Pfalz), *Blaubeuren* (Baden-Württemberg), *Blaufelden* (Baden-Württemberg), *Blaustein* (Baden-Württemberg). Але сустракаецца (пераважна на тэрыторыі Швейцарыі) у складзе гідронімаў: *Blau* (*Amlikon-Bissegg*), *Lai Blau Medel* (*Lucmagn*), *Blauseeli* (*Diemtigen*), *Blausee* (*Grengiols*), *Blautopf* (Baden-Württemberg); у назвах ледавікоў, вяршынь: *Glatscher dil Lai Blau* (*Medel* (*Lucmagn*), *Pez Lai blau* (*Medel* (*Lucmagn*), *Blau Gletscherli* (*Grindelwald*), *Blauschnee* (*Schwende-Rüte*); у назвах перавалаў, узвышшаў, валуноў: *Fuorcla dil Lai Blau* (*Tujetsch*), *Blau Rüfi* (*Seewis im Prättigau*), *Blauberg* (*Airolo*), *Crap blau* (*Lumnezia*); у назвах нізін, схілаў: *Blau Rüfi* (*Arosa*), *Blau Gand* (*Silenen*);

у назвах лясоў, лугоў, палёў: *Gręp blau* (*Disentis/Mustér*), *Blaus* (*Medel* (*Lucmagn*), *Blau Aabetweide* (*Safiental*), *Blau Band* (*Erstfeld*), *Chant Blau* (*Zernez*), *Blausee* (*Mümliswil-Ramiswil*), *Blau Rüfi* (*Chur*), мясцовае *In der Blaue Rüüfi*, *Blauberg* (*Realp*), *Am Blauberg* (*Realp*), *Unter dem Blauberg* (*Realp*), *Auf dem Blauberg* (*Realp*).

Сярод зафіксаваных найменняў сустракаюцца складаныя: *Blau+topf*, *Blau+schnee*, *Blau+stein*, *Blau+see*, *Blau+felden*, *Blau+berg*, састаўныя: *Blau Rüfi*, *Crap blau*, *Blau Band*, *Blau Aabetweide*. Прыметнік *blau* стаіць тут як у прэпазіцыі, так і ў постпазіцыі. Сустракаюцца таксама найменні ў форме прыназоўнікава-іменных канструкцый: *Am Blauberg*, *Unter dem Blauberg*, *Auf dem Blauberg*, якія ўтвараюць антанімічныя пары.

У сусветнай тапаніміі сустракаюцца таксама назвы, этымалагічна звязаныя з сінім колерам. Напрыклад, у Расіі паселішчы *Сінякі*, гідронімы *Сінюга*, *Сіняя*. У Аўстраліі і Злучаных Штатах горныя сістэмы: *Сінія горы* (*Blue Mountains*), гідронімы *Сінія лагуны* (*Blue Lagoon*), *Сінія рэкі* (*Blue River*), *Сінія азёры* (*Blue Lake*).

Адзначым таксама, што ў беларускай і нямецкай айканіміі сустракаюцца таксама шматлікія антрапонімы, у аснову якіх пакладзены разглядаемыя каляронімы. Некаторыя з вылучаных найменняў (*Зелянковічы*, *Зелянкоў*, *Зелянковіч* і інш.) паходзяць ад антрапонімаў, што ўзыходзяць да значэння *зялёны*. «Такую мянушку маглі даваць чалавеку паводле адпаведнага колеру скуры твару або вачэй. Акрамя таго, гэта магло быць і імя-абярэг у значэнні ‘худы, стомлены, змораны, хваравіты’» [1, с. 32].

У антрапаніміі *сіні* можа азначаць ‘чалавек з сіняватым адценнем твару, з сінімі губамі’. У аснову многіх беларускіх прозвішчаў мянушка-

вага паходжання пакладзена прыкмета *сіні* [5, с. 344]. Напрыклад, Зялёны / *Grün*: Зеляноўскі, Зелянкоў, Зеляновіч, *Grünberg*, *Grünfeld*; *сіні* / *blau*: Сіняўскі, Сініла, *Blauberg*, *Blaufeld*.

Кампаненты зялёны / і сіні / ў тапанімічнай сістэме беларускай і нямецкай моў выдзяляюцца як значнай колькасцю адзінак, так і пэўнымі структурна-граматычнымі і лексіка-семантычнымі характарыстыкамі, якія дазваляюць ідэнтыфікаваць іх як важны сродак еўрапейскага тапанімікону.

Библиографические ссылки

1. Гапоненка І. А. Беларуская каляровая тапанімія (на фоне сусветнай) // Роднае слова, 2018. №5. – С. 30–33.
2. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Т. 3 : Г-І / [Р. У. Краўчук і інш.] – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.
3. Розен Е. В. Немецкая лексика: история и современность / Е. В. Розен. – Москва : Высшая школа, 1991.
4. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Т. 12 : С / укладальнікі: Р. М. Малько, Г. А. Цыхун. – Мінск: Навука і тэхніка, 2008. – 366 с.
5. Лемцюгова В. П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Літ. і Мастацтва, 2008. – 416 с.